

DE LA FAMÍLIA EXTENSA A LA FAMÍLIA EXTENSIVA. ESTRATÈGIES RESIDENCIALS I RELACIONS ENTRE GENERACIONS

Xavier Roigé i Ventura

En aquest text, ens proposem de reflexionar sobre dues grans qüestions.

En primer lloc, pretenem de veure què passa, quina continuïtat tenen, problemes i transformacions que s'operen, en el si dels grups residencials integrats per diverses generacions (els grups residencials extensos i de nucli conjugal múltiple). Sovint, en els estudis sobre les transformacions familiars contemporànies, aquest tipus de residència, s'oblida, pensant que es tracta de formes residencials «tradicionals» o del passat, i el que més es diu és que es tracta de grups en procés de reducció, o de transformació. Aquesta visió és la conseqüència de l'aplicació d'un esquema teòric clàssic que considera un procés de transició d'una família clàssica camperola a una de moderna, caracteritzada per la desintegració de les formes tradicionals, per l'aïllament del grup conjugal i per l'individualisme. Els lligams de parentiu es debilitarien a mesura que es desenvoluparia el model urbà de relacions familiars, fonamentat en la privacitat i en l'individualisme. Per confirmar aquest esquema, es presenten algunes dades estadístiques (com l'increment del nombre de grups residencials integrats per un sol nucli conjugal o dels solitaris) com a indicadors del grau de «modernització» d'una societat¹. S'assenyala, sovint, que estem assistint a un procés de privatització i d'aïllament

---

1. Com assenyala Bestard (1986, p. 65), «la privatització de la vida familiar es planteja com un procés lògic de desenvolupament de la història occidental dominada progressivament per instàncies burocràtiques diferents als grups de solidaritat primaris. D'aquesta manera es plantegen les seves transformacions i en el seu paper en la societat en termes d'oposicions (família extensa/família nuclear, família tradicional/moderna, familisme/individualisme, matrimoni per interès/matrimoni per amor, relacions de parentiu instrumentals/relacions de mútua obligació), que no són més que transformacions de les grans dicotomies dels pensadors de finals del segle XIX (solidaritat mecànica/solidaritat orgànica, comunitat/societat, organització gentilícia/organització política, pre-capitalista/capitalista).»

familiar, amb un predomini del model de família conjugal urbana pearsoniana. En aquest sentit, els països occidentals mostren corbes paral·leles en l'evolució de les taxes de fecunditat, de nupcialitat, de formes de residència, que podrien interpretar-se com a un procés d'uniformització del qual no n'escapa la família rural.

Tanmateix, les xifres no són sempre el que semblen indicar i els dades no haurien d'interpretar-se com a l'indicatiu d'un procés de convergència vers a un model familiar únic. Cal que ens preguntem, com ho fa Segalen (1984, p. 317), si unes mateixes estructures demogràfiques revelen una mateixa filosofia familiar, si la «família» té el mateix sentit en tots els països occidentals desenvolupats i si té la mateixa significació en el context urbà i rural. I, encara més, sovint és necessari deixar les estadístiques per penetrar en l'interior de les cases per observar la diversitat de solucions residencials i com unes formes similars poden tenir significacions similars i a l'inrevés.

En segon lloc, pretenem anar més enllà de la residència com a factor explicatiu de les transformacions familiars per aturar-nos en les relacions familiars com a element que pot ajudar-nos a entendre aquestes transformacions. La hipòtesi fonamental que ens proposem de desenvolupar és que, com que el grup residencial no és només l'únic quadre físic en el que la família funciona, les transformacions familiars han d'explicar-se sobretot a partir de l'anàlisi del conjunt de relacions familiars i el seu lloc en el joc social com a factor explicatiu de les transformacions recents en les famílies i en els grups domèstics.

Gran part de la insistència en aquest procés de nuclearització procedeix d'una representació restringida de la família com a equivalent a un grup domèstic, pensant-la com si fos un espai, un lloc, i no un conjunt de relacions familiars. Fonamentat pel que es pensen que són relacions objectives, el grup residencial serveix d'unitat d'anàlisi per a nombroses anàlisis demogràfiques. A la major part dels anuaris estadístics, el grup residencial és definit com el conjunt de les persones que viuen conjuntament sota un mateix sostre. Segons aquesta definició, els membres d'un grup residencial poden tenir o no relacions de parentiu, encara que en tenen habitualment. Des d'aquesta perspectiva, les continuïtats i canvis que s'expliquen en la família contemporània s'analitzen a partir de les modificacions en les formes de residència, sense tenir en compte d'altres modificacions morfològiques que operen no només en l'interior del grup residencial, sinó en el conjunt de les relacions familiars.

La composició del grup residencial és flexible (Roigé, 1989), podent-se modificar i manipular per atendre els objectius familiars i/o individuals. En aquest sentit, pensem que la composició del grup residencial ha de considerar-se com a un recurs familiar, adaptable en funció del conjunt de relacions familiars (Shamgar-Handelman i Berkovitch, 1990, p. 243-244). Des d'aquesta perspectiva, les funcions familiars que es donen en el si de famílies extenses i múltiples poden donar-se perfectament a partir de residències separades. Analitzar les transformacions de la família contemporània a la llum d'aquestes consideracions

pot aportar noves pautes d'anàlisi per a comprendre les ràpides variacions que la família actual sembla experimentar i que, en gran part, en són la conseqüència d'anàlisis fonamentades només en les variacions de la residència.

Per recolzar aquest plantejament, intentarem aportar algunes reflexions sobre l'evolució recent de les formes de residència de la família rural a Catalunya. En síntesi, voldríem desenvolupar quatre idees fonamentals. En primer lloc, i a partir de les dades disponibles sobre l'evolució de la forma de residència, i tot i la reducció experimentada per les formes de residència complexes (extenses i múltiples), aquestes són encara molt importants estadísticament i sociològicament en el context de la societat rural catalana. En segon lloc, entenem que els canvis fonamentals que han experimentat els grups residencials no estan tant en la seva tipologia, sinó en les relacions internes i en la seva organització, en els rols assignats a les generacions i als seus diferents membres. En tercer lloc, considerem que la reducció de la residència conjunta no implica l'aïllament i l'afebliment de les relacions intergeneracionals i de les solidaritats familiars. Ans al contrari, en la societat actual el parentiu continua assumint, encara que de forma latent i relativament oculta, un gran nombre de funcions, de forma que res permet afirmar que els lligams de parentiu tinguin avui un pes menor als que tenien en el passat. D'aquesta forma, intentarem demostrar com es poden complir unes mateixes funcions i relacions familiars independentment de la forma de residència adoptada. Finalment, entenem que una perspectiva així no només ens aporta noves consideracions analítiques, sinó que pot conduir a noves línies d'anàlisi que permetran conèixer de forma molt diferent les relacions de parentiu. Hi ha, però, problemes metodològics que dificulten la realització d'anàlisis d'aquest tipus.

1. L'EVOLUCIÓ RECENT DE LES FORMES DE RESIDÈNCIA A LA CATALUNYA RURAL

1.1. LA PERSISTÈNCIA DELS GRUPS RESIDENCIALS EXTENSOS I MÚLTIPLES

Les dades recents sobre l'evolució de la forma de residència a Catalunya indiquen una tendència general a la disminució dels grups residencials integrats per més de dues generacions. Flaquer i Serratosa (1990), a partir de les dades procedents dels censos del 1970 i del 1981, assenyalen que en el conjunt d'Espanya s'ha produït un fort retrocés de les formes de residència complexes (del 22 al 15 %). Tanmateix, i malgrat els importants canvis en les formes i continguts de les formes de residència, aquests autors destaquen la permanència d'alguns trets i models anteriors, de manera que les formes de residència complexes persistirien en la zona nord de la península i en totes aquelles zones amb un major pes cultural de la família troncal. Catalunya, 1981: un 16 % dels grups residencials, el que representa un 23 % de la població (més que a la resta d'Espanya).

QUADRE 1
Forma de residència a Catalunya. Percentatge de grups residencials (1981)

	Solitari	S/Nucli	Simple	Extens	Múltiple	4+5	MP/GR	
Catalunya	9,88	3,31	70,47	12,95	3,40	16,35	3,34	
Barcelona	9,76	3,51	71,20	12,76	2,77	15,53	3,33	
Girona		10,88	2,83	67,36	13,42	5,51	18,93	3,38
Lleida	10,15	2,58	65,34	14,59	7,34	21,93	3,47	
Tarragona	9,85	2,33	69,97	13,20	4,64	17,85	3,43	

En les zones rurals de Catalunya la presència de grups residencials integrats per diverses generacions és encara molt significativa (Solsona i Treviño, 1990). El 1981, en el conjunt de Catalunya rural, el 26% dels grups residencials adopten aquesta forma de residència, percentatge que encara és més elevat a les comarques de Lleida (gairebé el 30 %). Això indicaria que aproximadament el 37 % de la població rural catalana viuria encara en grups residencials complexos. Encara que caldria comptar amb dades més específiques (sobretot a nivell comarcal), que aquestes xifres s'aproximen a les dades que coneixem per a períodes històrics en els que s'ha assenyalat una major presència de la família troncal (Roigé, 1988 i 1992)². Com assenyalava Fine (1977), una presència del 30 % de grups residencials extensos i múltiples assenyalava la important presència de la família troncal en una societat.

QUADRE 2
Distribució de la població segons la forma de residència (1981)

	Solitari	S/Nucli	Simple	Extens	Múltiple	4+5	
Catalunya	2,88	8,18	71,62	17,48	5,84	23,32	
Barcelona	2,85	2,33	72,86	17,24	4,72	21,96	
Girona		3,22	1,89	67,22	18,07	9,61	27,68
Lleida	2,90	1,61	63,67	19,31	12,51	31,82	
Tarragona	2,87	1,51	69,87	17,83	7,92	25,75	

Una major profundització històrica confirma aquesta impressió. En les dades estudiades per nosaltres, es recull l'evolució de les formes de residència en dues comarques catalanes estudiades per nosaltres durant el segle XIX i XX. Les proporcions de grups residencials extensos i múltiples per a l'actualitat són, en els

2. Les dades serien encara més elevades si tinguéssim en compte errors en els censos. A l'hora d'elaborar els censos, sovint es tendeix a registrar en dos fulls censals diferents dos nuclis conjugals que en realitat viuen junts, la qual cosa repercuteix negativament en els percentatges de grups residencials múltiples. D'altra banda, també caldria tenir en compte l'evolució del curs domèstic, de forma que un mateix grup residencial pot alternar fases extenses i conjugals segons el moment del seu desenvolupament.

dos casos, inferiors a les observades als anys seixanta, però en graus diferents. En el cas de la Val d'Aran, la forta reducció de la troncalitat entre el 1960 i el 1986 s'explica sobretot per una forta immigració i un canvi en les activitats econòmiques de la vall, de la ramaderia al turisme. Al Priorat, per contrari, la reducció dels grups extensos i múltiples és la conseqüència d'un fort procés de despoblament, de forma que la disminució d'aquests grups no s'ha vist acompanyada de l'increment dels grups simples (tipus 3), sinó sobretot dels solitaris, la majoria integrats per vells que no tenen parents al poble i que són la conseqüència d'un procés de forta emigració, més que d'un canvi de mentalitat social (Roigé, 1988).

QUADRE 3
Distribució dels GR rurals segons la forma de residència (1981)

	Solitari	S/Nucli	Simple	Extens	Múltiple	4+5
Catalunya	10,70	2,79	60,52	16,72	9,28	26,00
Barcelona	8,98	2,95	63,18	16,87	8,02	24,90
Girona	10,75	2,79	60,77	16,22	9,47	25,69
Lleida	11,31	2,78	56,57	17,84	11,50	29,35
Tarragona	12,49	2,55	60,82	15,83	8,31	26,00

Tanmateix, el més interessant és la comparació històrica que ens permeten aquestes anàlisis a nivell local. Com pot veure's, en el cas del Priorat, la presència de grups extensos i múltiples era molt més elevada als anys seixanta que a finals del XIX i principis del XX, quan hom podria suposar que la família troncal es trobava en el seu punt més àlgid. De fet, els estudis sobre l'evolució de la residència ens mostren fluctuacions importants, presentant-nos un quadre d'uns grups residencials extraordinàriament fluctuants, segons els canvis en les condicions demogràfiques i econòmiques, més que unes estructures estables³.

---

3. Així, en el cas del Priorat, va produir-se un important increment de la residència troncal durant els períodes del XIX amb expansió econòmica (a mitjans del XIX i els anys anteriors a la crisi fil·loxèrica de finals de segle), mentre que a principis del XX coincidint amb aquesta crisi i amb un fort procés d'emigració la proporció de grups complexos en reduí fins a proporcions fins i tot més baixes que les actuals. L'evolució completa de les dades, amb dades cada cinc anys, podrà trobar-se a Roigé (1988: p. 26-27).

QUADRE 4
Evolució de les formes de residència en dues comarques de Catalunya

GRUPS RESIDENCIALS	Val d'Aran			Priorat			
	1900	1960	1986	1880	1903	1960	1986
1. Solitaris	6,4	8,7	17,7	7,0	6,9	18,9	20,8
2. S/ . nucli conjugal	3,5	4,2	4,8	1,9	1,0	2,3	2,1
3. Nucli conjugal	58,9	62,9	63,6	67,3	68,0	45,6	58,3
4. Extenses	23,4	15,8	8,8	13,1	17,9	23,3	14,6
5. Múltiple	7,8	8,3	5,0	10,5	5,8	10,0	4,2
4+5	31,2	24,1	13,8	23,9	23,6	33,3	18,7

L'examen dels censos demostra que les diferents formes domèstiques són en realitat estratègies adaptatives susceptibles de canviar en funció d'aspectes econòmics i demogràfics diversos. La gran diversitat de solucions adoptades situa a les relacions familiars, i al grup residencial en particular, com a un mecanisme de protecció davant les fluctuacions econòmiques. Amb gran facilitat, els grups poden créixer o disminuir, contreure's o estendre's, d'acord amb els canvis conjunturals i estructurals. Aquestes alteracions no impliquen canvis en la valoració ideològica dels models que es consideren ideals, sinó que es reproduïxen quan les condicions són favorables o serveixen com a una estratègia adaptativa.

A la llum de la comparació històrica de les dades no podem afirmar que, tot i la seva reducció, la residència conjunta de diverses generacions sigui quelcom del passat en procés de desaparició. I per explicar aquesta presència tampoc no és útil recórrer a explicacions a partir d'una continuïtat o d'un pes cultural de models tradicionals anteriors en retrocés, sinó per la seva funcionalitat en les actuals explotacions agràries i per les relacions intergeneracionals en els mecanismes de cooperació en el treball i solidaritats familiars.

La possibilitat de col·laboració de diverses generacions —sigui amb residència conjunta o no— és un element central per explicar la continuïtat de moltes explotacions agràries, especialment de les que com les ramaderes necessiten una presència constant de força de treball prop del ramat (alimentació diària, parts, etc.). El fet de comptar amb d'altres persones per als treballs agrícoles permet una major flexibilitat dels membres del grup domèstic, que poden alliberar temporalment part dels seus efectius (d'altres feines, vacances, sortides i festes, etc.) amb la seguretat de comptar amb una altra persona que farà la feina que cal fer. De fet, l'ideal actual tracta de combinar dos principis aparentment antagònics: els avantatges de la residència conjunta (explotació conjunta, possibilitats de cooperació entre generacions, etc.), i el desig d'independència i de residència separada per a la jove parella. I això pot aconseguir-se mitjançant múltiples solucions residencials que inclouen tant el viure junts com separadament amb relacions freqüents.

Més que davant de models diferents, ens trobem amb concrecions estratègiques del principis ideològics i del sistemes de drets i deures que regeixen les relacions intergeneracionals. Com assenyala Segalen (1988: p.516), «les relacions a l'interior del grup domèstic, entre generacions, entre emparentats, aquells parents i afins, dispersos espacialment, i als que designem amb el terme de parentela, ja no es deixen tancar en les estadístiques.»

1.2 MODIFICACIONS EN LA FAMÍLIA EXTENSA I MÚLTIPLE

Si les xifres són complexes, difícils de sintetitzar, la realitat social encara ho és més i els censos no són capaços de reflectir-la. El que resulta veritablement significatiu és el fet que, internament, al marge de les dades, els grups residencials integrats per diverses generacions mostren variacions importants en la seva composició i relacions internes, de forma que ens trobem amb grups domèstics amb una significació estructuralment diferent.

Una primera variació, constatable per les pròpies dades, és el fet que els grups extensos i múltiples es mantenen a costa de reduir el seu nombre de coresidents. Aquesta disminució es produeix com a conseqüència de la menor natalitat i nombre de fills, però també per la limitació de la residència conjunta als diversos nuclis conjugals, excloent els col·laterals (sobretot els germans solters), són cada cop menys freqüents en aquest grups. Per això, la família troncal pot continuar existint formalment, però adquirint una nova significació que dona lloc a un grup domèstic troncal restringit. En el cas estudiat per nosaltres al Priorat, si entre el 1867 i el 1895 un 10 % dels grups residencials tenien un parent col·lateral, entre el 1970 i 1986 només un 3 % l'inclouen (Roigé, 1988: p.31). Com apunta Comas d'Argemir per a l'Alt Aragó (1985: p.60-61), la família troncal restringida no és una versió reduïda de l'àmplia: «estructuralment, posseeix una significació diferent: les seves relacions reflecteixen la crisi profunda que afecta el propi sistema i les condicions de la seva producció.»

Les variacions més significatives, tanmateix, es produeixen a nivell de l'organització econòmica del grup domèstic. En aquest sentit, la convivència de diverses generacions no implica, automàticament, que estiguem davant d'una organització econòmica. Les diferents generacions poden viure sota un mateix sostre, però mantenir economies o activitats productives diferents. La pluriactivitat econòmica que regeix una gran part dels grups domèstics camperols en l'actualitat comporta, no només una diversificació de les activitats, sinó també de l'economia de la casa. De fet, el canvi fonamental no és tant la pluriactivitat (sempre present en la família camperola), com el fet que l'orientació econòmica no sigui sempre convergent.

L'organització econòmica única, el concepte de treball per a la casa i en les activitats derivades d'elles, guardant els diners en una mateixa caixa sota el

control del cap de família o de la mare, sembla haver-se substituït. La diversificació d'activitats econòmiques⁴ fa que ja no es tingui ni una única font d'ingressos ni una única caixa. Les diferents generacions adultes compten amb els seus propis ingressos, la qual cosa té implicacions en les funcions econòmiques de cadascun dels membres del grup domèstic. Així, els més vells tenen pensions, que els permet un mínim d'independència i menor dependència dels seus fills per mantenir-los, mentre que el marit, la dona i els fills, de vegades treballen en activitats diferents, rebent el seu propi salari i organitzant-se en caixes diferents: les llibretes a les caixes d'estalvis són el símbol d'aquesta nova forma d'organització econòmica. Com a conseqüència d'aquests processos, els grups domèstics es transformen per passar de ser una unitat de treball-producció-venda-consum a una unitat de treball-salari-consum (Mira, 1972). Això implica variacions en les funcions econòmiques de cadascun dels membres individuals del grup domèstic, la qual cosa té una profunda influència en els estàndards de vida i estil de vida de tots els membres de la casa (Pahl, 1984).

El concepte de casa format per un grup de persones coresidents (residència), un grup de persones que treballen conjuntament (producció), i un patrimoni (edificis i terres), sembla deixar pas a una concepció de la casa en la que cada cop prima més la residència i les relacions d'obligacions familiars com a elements constitutius⁵. Cada vegada més, la recerca de privacitat i d'intimitat es converteix en un valor fonamental entre els membres de la família, de forma que, encara que es visqui junts, els diferents membres de la casa volem tenir espais separats, aïllats, habitacions que són el seu *espai*. D'aquesta manera, encara que convisquin diferents generacions conjuntament, la delimitació d'espais interiors tendeix a preservar una organització de la intimitat personal, la qual cosa no implica unes menors relacions familiars. Generalment, la nova parella que es casa

---

4. El cas d'una família estudiada per nosaltres al Priorat (un grup domèstic integrat per una parella vella, el seu fill amb la seva dona i dos fills menors), és un bon exemple d'aquesta diversificació d'activitats. El vell, de seixanta-set anys, cobra la seva jubilació i treballa la terra, una explotació de vinya plenament viable. La seva dona té cura, sobretot, de les tasques de la casa i d'atendre els seus nets, però també compagina aquesta activitat amb el treball com a cuinera en un restaurant en alguns dies de festa (celebracions de baptismes, casaments, etc.) i amb cosir pilotes a casa seva mateix, per a una empresa de treball a domicili. El fill hereu treballa en una empresa d'elaboració de bigues a mitja jornada, però fonamentalment es dedica al treball de la terra. També pot realitzar d'altres feines, com ara desplaçar-se per a la collita de fruita a Lleida, durant la campanya de recollida, o el treball com a cambrer en dies de celebracions, el mateix que la seva mare. La seva dona, finalment, treballa en una empresa de costura. En d'altres casos, la diversificació d'activitats productives no és tant important, però és freqüent el cas de la dona que treballa fora de casa.

5. Com assenyala Finch (1989: p.108), l'estructura de les obligacions familiars té una important rellevància en els processos de formació i composició dels grups residencials, per dues raons. En primer lloc, perquè els grups domèstics són unitats econòmiques que actuen com a sistemes de recursos en les que els diferents membres manipulen i maximitzen els recursos. En segon lloc, perquè la proximitat geogràfica és la base a partir de la qual s'organitza una jerarquia de responsabilitats per a la cura i atenció de les persones.

aspira avui a una residència separada com a un ideal, ja sigui en una residència diferent o a la mateixa casa paterna adequant uns espais diferenciats. Si no és així (per dificultats econòmiques per poder disposar d'una nova casa, o per d'altres motius), s'intenta habilitar els seus espais propis de residència⁶.

En l'interior del grup domèstic, les relacions intrafamiliars semblen modificar-se amb un desplaçament de la major autoritat de la parella de més edat vers a la més jove⁷. La necessitat d'inversions i innovacions tècniques per mantenir rendible l'explotació agrària fan que sigui el membre de la generació jove qui, amb més freqüència, pren al seu càrrec la direcció efectiva de l'explotació, encara que al vell pugui reconèixer-se-li la seva propietat nominal. No sense tensions, les relacions intrageneracionals adquireixen noves dimensions en les que es valora més la capacitat d'opció de cadascú que no pas el conjunt del patrimoni familiar.

Les variacions indicades mostren, en definitiva, una evolució en la que la família troncal, tot i mantenir alguns aspectes formals, assumeix significats estructuralment diferents. Tanmateix, per comprendre les transformacions de l'interior dels grups domèstics ens cal anar més enllà de la residència conjunta.

2. SOLIDARITATS FAMILIARS I RELACIONS INTERGENERACIONALS. MÉS ENLLÀ DE LA RESIDÈNCIA CONJUNTA

2.1. LA CADENA DE LES GENERACIONS

La disminució de la residència conjunta i la variació en la significació de les famílies troncales no implica, tanmateix, una menor intensitat de les relacions entre generacions. Visquin o no juntes, res no exclou l'existència d'unes relacions que es manifestarien a través d'intercanvis de béns, de serveis i de diners que es reforcen a través de les visites constants. Són ajudes difícils de quantificar i de precisar, però fonamentals per a explicar el paper del parentiu a través d'unes cadenes familiars relacionades mitjançant intercanvis afectius i econòmics, predisposades a actuar quan és necessari. Si considerem la família no com un espai domèstic, sinó com un dispositiu temporal, veurem llavors en la filiació un element fonamental per explicar les seves transformacions contemporànies.

---

6. L'habilitació d'espais separats és freqüent en molts dels casos estudiats. Així, per exemple, en una casa estudiada per nosaltres al Priorat viuen sota un mateix sostre, en una antiga i gran casa. Tanmateix, la generació més vella viu a la planta baixa i la més jove ha habilitat la seva residència al primer pis, on ha reformat totalment les habitacions -al contrari del pis dels seus pares-. Observant la casa, hom podria semblar que estem davant de dos pisos diferents. Si bé alguns àpats es fan en comú, una gran part d'ells es fan separatament, perquè cada pis compta amb la seva pròpia cuina, menjador i sala d'estar.

7. «Al mateix temps que es transformen les relacions intergeneracionals, es transformen les matrius simbòliques sobre les que es pensen les relacions de filiació, dit d'una altra forma, els títols de ser fill o pare. L'estatut mateix del fill, del pare o de la mare varien segons la concepció del lloc de l'Estat central i de les modalitats d'intervenció del poder públic en una societat. Godard, 1992: p.203).

En les famílies camperoles, la col·laboració més important entre generacions és el treball conjunt en una mateixa explotació, junt amb la transmissió de la propietat a través de l'herència, la qual cosa pot assolir-se perfectament sense necessitat d'una residència conjunta. Fora d'aquestes, les ajudes més importants entre generacions són les que es fan en diners i regals. Difícils de quantificar, aquestes ajudes són un element fonamental per al manteniment dels fills en una posició similar a la dels pares, pel que es faran ajudes per establir-se i equipar la llar, per subsistir en períodes difícils, en moments puntuals, regals, pagaments dels estudis, diners per al servei militar, pagament de festes, roba, mobles, etc. Els pares difícilment suporten que els seus fills no es beneficien dels mateixos avantatges de confort dels quals ells mateixos han disposat, per la qual cosa ajudaran als fills a millorar el seu nivell de vida (Finch, 1989: p.16). Aquests circuits financers «silenciosos, que escapen a tota observació sistemàtica, que no són l'objecte de cap formalitat, de cap rebut, de cap reconeixement d'aquest deute, no poden ser objecte de cap avaluació precisa, ni en un moment donat ni encara menys al llarg de les diverses etapes del cicle de la vida.» (Pitrou, 1992). L'allotjament, per la seva banda, és un dels suports fonamentals de la col·laboració familiar, objecte d'estratègies sovint complexes a l'interior de les famílies. Tots els parents més propers (pares i col·laterals) es mobilitzen financerament o en ajudes per permetre a la parella aconseguir el seu habitatge (Cuturello i Godard, 1982).

Però aquestes no són les úniques ajudes. Gràcies a l'allargament de la vida, no és estrany tenir tots dos avis i àvies, sinó fins i tot coexistir quatre generacions. Al contrari del que passava fa un segle, que un o dos dels pares tenien moltes possibilitats de morir abans de que el fill arribés a casar-se, avui en dia pares i fills poden passar junts quaranta o cinquanta anys⁸, la qual cosa provoca que tots plegats passin la major part de la seva vida més com a uns iguals que com a uns adults amb fills dependents, és a dir, unes relacions d'adult a adult (White Riley, 1987). Com que la tercera edat no està composta només per vells que cal mantenir, sinó també per adults sans que disposen de temps lliure i de recursos regulars, es pot comptar amb la seva ajuda efectiva i material. El recurs als avis per cuidar dels nens és freqüent, quelcom habitual de les famílies troncal i que la separació de la residència no sembla haver trencat. Una intensa col·laboració dels vells (en aspectes diversos com l'atenció dels nens malalts, els acompanyaments a l'escola, la vigilància quan tornen de l'escola i durant les vacances) permet assegurar els horaris de treball dels pares.

En fi, les col·laboracions són moltes. No han d'oblidar-se tampoc les ajudes en treballs a la casa en els dos sentits genealògics (pintura, neteja, costura), en el transport (els joves que tenen cotxe acompanyant als pares), en la compra, en

---

8. La reducció de la natalitat provoca que un nen tingui menys germans que mai, però més ascendents vius que mai. Com assenyala Godard (1992: p.148) per als Estats Units, «per primera vegada a la història, els americans compten amb més pares que fills. Als Estats Units, cada avi compta amb la meitat menys de néts que el 1950 i cada nen té dues vegades més d'avis vius que una generació endarrera.»

múltiples aspectes de la vida quotidiana. També ha de tenir-se en compte el suport emocional i afectiu davant de crisis familiars o personals que les diverses generacions poden proporcionar (Finch, 1989: p.35).

La proximitat en la residència, doncs, permet mecanismes de cooperació entre els parents similars als que s'estableixen en un mateix grup residencial, amb una convivència en comú freqüent. De forma gràfica, Ronsenmayr i Kockeis (1963) han anomenat a això «intimitat a distància», en el sentit d'unes relacions entre les persones grans i els seus descendents en les que aquells cerquen tenir bons contactes regulars amb aquests, però sense buscar dependre d'ells directament. Per això, fora del grup residencial, les relacions més freqüents es donen amb els parents, la qual cosa no queda limitada als parents que viuen al propi poble. La generalització del cotxe fa que les comunicacions familiars siguin freqüents, fins i tot quan la distància és elevada. Com assenyala Pitrou per a la França rural (1992: p.35), la freqüència de les relacions amb els parents és molt més elevada en el cas d'aquells que tenen cotxe que en aquells que no en tenen. A la vegada, el telèfon esdevé un element molt important en el manteniment de les relacions, per a l'intercanvi d'informació i planificar trobades i visites. Més que separar, aquests mitjans semblen haver incrementat els lligams familiars. Les millores en les comunicacions permeten uns contactes més freqüents fins i tot en el cas de viure fora del poble, on molts descendents hi acudeixen en caps de setmana, ponts o vacances. Així, es genera un nou tipus de relacions recíproques entre els grups domèstics que les dades dels censos no poden reflectir⁹.

La manera d'organitzar les relacions familiars i les decisions respecte a la residència no es centren només, doncs, en el grup conjugal. Les decisions pel que fa a això responen a un comportament forçament estratègic que s'adapta a les diverses situacions de forma que les variacions en la residència són sovint adaptacions puntuals que s'estenen a través d'una cadena de relacions familiars preparada per disgregar o reabsorbir d'altres parents quan és necessari. La residència separada, doncs, no és sinònim d'unes unitats conjugals aïllades. Més enllà del lloc de residència, hi ha una parentela relacionada pel telèfon, les festes de família, les visites, les vacances i els serveis intercanviats. En aquest sentit, aquests lligams es mostren predisposats per actuar en les situacions difícils, en les que es fa necessari atendre els desequilibris entre les necessitats i els recursos.

---

9. La intensificació d'aquestes relacions en el present no significa que el suport familiar no fos important en el passat com a element configurador de la família i de les seves relacions. Tanmateix, com demostra Finch (1989: p.57), els canvis demogràfics (allargament de la vida, sobretot) provoquen necessitats d'assistència i relacions familiars diferents. Per a una aproximació històrica al tema, vegeu Finch (1989: p.57-86) i Perot (1992).

2.2. EL PARENTIU DELS VELLS

Les relacions entre generacions no són invariables: al llarg del cicle de la vida es transformen i adapten a les noves circumstàncies (Godard, 1992: p.202). L'allargament de l'esperança de vida i de la possibilitat de convivència de diverses generacions ha comportat una *ratio* major d'individus dependents. Com en el passat, la major part de l'atenció dels vells continua fent-se dins de les famílies (Waerness, 1990: p.113), la qual cosa condiona cada vegada més bona part de les estratègies residencials familiars.

A les Garrigues, Narotzky (1991) mostra fins a quin punt els aspectes derivats de la cura dels vells influencien en la residència i en la reproducció social, que anomena la «renda de l'afecte». Segons aquesta autora, a la població estudiada s'ha creat una ideologia que «flexibilitza l'accés a l'herència mitjançant la potenciació de l'atenció als «vells» com a factor crucial en la determinació de la successió, atraient cap el camp de l'afecte la definició dels mecanismes de transferència dels mitjans de producció i allunyant-la de la institucionalitat jurídica. En aquest marc el treball de la dona en l'atenció dels vells es converteix en l'element crucial de la transmissió dels béns, de l'accés als mitjans de producció i de la reubicació del matrimoni en el mapa de les relacions de producció.» (1991: p.473).

Les relacions entre les fills i els pares vells, quan aquests necessiten atencions, es manifesten a través d'una àmplia flexibilitat estratègica, en la que els membres de la cadena familiar juguen com a peces predisposades a actuar quan és necessari. D'aquesta manera les formes de residència poden variar en el cas de la malaltia o mort del pare o de la mare vell, quan el supervivent pot anar a viure amb un dels fills definitivament o interinament. Aquestes variacions són, sovint, continuïtats amb els processos generats a través de les relacions intergeneracionals. En la societat rural actual, una gran part de les decisions respecte a la residència i a l'herència estan relacionades amb la cura dels vells, en la seva atenció física i afectiva. Com afirma Narotzky (1991: p.469), la cura és una estratègia amb un significat recurrent derivat probablement de les pràctiques que s'estableixen amb els hereus, de forma que els successors han de viure amb els predecessors: «un ha de cuidar dels seus pares perquè és hereu/e; però, al final, un és hereu/e perquè ha cuitat dels seus predecessors.» La cura dels pares té una càrrega ideològica tan forta que, cada cop més, en l'elecció de l'hereu es té més en compte la capacitat i voluntat del fill o filla per atendre als seus pares, fins i tot per sobre d'altres factors, com la pròpia continuïtat de l'explotació agrícola. La importància estratègica de l'atenció dels vells ens suggereix, també, una nova significació de la residència, en la qual es valoren més d'altres aspectes, com els sentiments, que no pas la lògica de la successió domèstica que abans guiava les famílies troncales.

Amb això no volem dir que els aspectes econòmics s'exclouin de les relacions familiars. El que fa eficaç aquestes relacions és la seva capacitat d'ocultar i legitimar els intercanvis econòmics mitjançant relacions afectives. Com assenyala

Vernier (1991: p.66), «transmutant, per la seva lògica pròpia, les prestacions econòmiques que es desenvolupen en el seu si en marques de respecte o d'afecte, la institució familiar tendeix a prohibir la presa de consciència del seu caràcter objectivament econòmic.» Per això, el fet de parlar d'afectivitat com a element decisiu de les relacions familiars, no implica referir-nos a un camp exclusivament psicològic: els sentiments, fins i tot els més espontanis, són generats socialment. I si l'atenció dels vells esdevé cada vegada un element més decisiu en les decisions familiars això es deu en bona part a la necessitat de la societat actual de deixar el màxim de temps possible els «improductius» (nens, vells, malalts, etc.) a càrrec de les famílies (Meillassoux, 1977: p.149).

2.3. EL ROL DE LA DONA EN LES FAMÍLIES DE DIVERSES GENERACIONS

El gènere és una dimensió molt important en les relacions intergeneracionals. Els mecanismes d'ajuda i de relació familiar, així com la cura dels vells, tenen una influència decisiva sobre la posició de la dona. El fet que la família cada cop es recolzi més en lligams derivats de les relacions afectives i de l'atenció a les persones improductives atorga a la dona un paper més important en les relacions familiars. Com que la seva participació en el manteniment dels contactes familiars i en l'atenció de les persones improductives és molt superior a la de l'home (és la dona qui habitualment prepara les trobades, qui assegura la correspondència o les trucades telefòniques amb els parents) això incideix en una orientació preferent vers a la seva pròpia família d'origen. El fet que gran part de les relacions de parentiu descansin en les dones (visites, serveis, cangurs, etc.) genera una dinàmica que tendeix a invertir el sentit de la família troncal patrilocal, de forma que en les famílies actuals, la major part de les ajudes es fan vers una filiació femenina.

A la vegada, la major longevitat de la dona fa que la presència d'ascendents femenins sigui molt més important, la qual cosa reforça el dominant femení d'aquestes relacions. Aquest fet és percebut pels ascendents de forma que, quan es fan grans, prefereixen cada vegada més les filles que els seus fills per prestar-los assistència i ocupar-se d'ells. En tot cas, les relacions tenen sentits diferents segons s'adrecin cap a la seva vessant masculina o femenina: mentre que l'ajuda als parents de la dona es tradueix habitualment en prestacions recíproques de serveis o de treballs, la col·laboració amb els parents del marit es tradueix més freqüentment en ajudes econòmiques o de cooperació en el treball agrícola.

Aquestes preferències fan que cada vegada més es busqui més de residir o estar més a prop d'una filla que d'un fill, la qual cosa té implicacions importants en les estratègies residencials i hereditàries. Les dades que presentem al quadre 5 són prou explícites respecte això. Tant al Priorat com a la Val d'Aran, s'ha produït un desplaçament del predomini de la residència extensa i múltiple amb els parents del marit, el més habitual en d'altres períodes històrics, a un equilibri en el nombre de parelles que viuen amb els parents dels marit o de la muller.

Òbviament, en aquest fet hi influeix la reducció dels nombre de fills (que limita les possibilitats de tenir descendents de diferent sexe) i l'emigració, però al nostre entendre el fet s'explica sobretot per un canvi de significació de la successió i de la convivència amb els pares, cada vegada condicionats més per la qüestió de qui prendrà cura d'ells. L'augment del nombre de dones successores «fa pensar en un increment i en una especificitat de l'eficàcia del pot emotiu-afectiu enfront al de la retenció de la força de treball.» (Narotzky, 1991: p.465).

Però les implicacions dels mecanismes d'ajuda familiar incideixen també forçament en la dedicació de la dona a les feines domèstiques. La major part de les ajudes entre generacions, en un sentit i un altre, es fan per part de les dones, tant la de l'àvia que s'ocupa dels seus néts i que col·labora en la casa de la seva filla com la de la dona que ha d'atendre els seus progenitors o, fins i tot, els seus sogres. Sovint la dona veu com, una vegada ha acabat la criança dels seus fills, ha de començar a atendre els seus pares quan aquests comencen a tenir problemes de salut. D'aquesta forma, les variacions en el seu cicle familiar, amb una disminució dels anys dedicats a la reproducció, es veuen contrarestats pel treball d'atenció als vells, una feina en la que el paper del fill es limita habitualment a una aportació econòmica. La dona es veu situada així «al mig de tres generacions», amb responsabilitats en tots els sentits, atenent a l'hora o successivament els pares vells i els seus fills. Es tracta d'un aspecte encara poc conegut i sobre que hauran de tractar futures investigacions per complementar els estudis, molt més habituals, sobre el paper de la dona en la reproducció de la força de treball.

Una anàlisi qualitativa de les relacions «filles-pares» assenyalava que existeix un sistema complex d'ajuda mútua per regular les qüestions econòmiques i la vida domèstica. Sovint, les dones entrevistades es queixaven que el suport afectiu que rebien no estava compensat pel que elles mateixes donaven. La reducció de la mobilitat no era tan un factor assenyalat en el context rural, però sí en canvi els problemes derivats de la relació amb els seus pares o sogres, descrits sovint com de caràcter irritable i d'una dependència difícil de suportar, especialment quan hi ha una major dependència per part del vell. Aquest grau de responsabilitat de les filles respecte els seus pares depèn molt de les variables biogràfiques personals. En absència d'altres germanes, la resta de germans esperen que sigui ella qui se'n faci càrrec dels seus pares, fins i tot en el cas de que la residència sigui llunyana.

3. CONCLUSIÓ. DE LA FAMÍLIA EXTENSA A LA FAMÍLIA EXTENSIVA

Al llarg d'aquestes pàgines hem insistit en la necessitat d'una anàlisi de les relacions intergeneracionals com a un aspecte bàsic per entendre les transformacions familiars que s'estan produint en la societat rural catalana. Una perspectiva així no només és vàlida per a les relacions familiars actuals, sinó que també ens interroga sobre la idealitzada família rural dels nostres avantpassats. Raons derivades de la protecció de les persones no productives podrien explicar

molts elements de la família troncal, lluny de l'èmfasi jurídicista que ha orientat fins ara la major part de les investigacions sobre el parentiu. En l'actualitat, més que l'anàlisi dels canvis a la llum de les estadístiques que semblen apuntar una uniformització familiar, caldria una altra visió de la família tot contemplant les relacions entre generacions, els deures i reciprocitats morals i econòmics, que diferiren en unes i altres cultures. Potser hauríem de recórrer a noves investigacions tenint més en compte els sentiments, les solidaritats, els conflictes, la vivència de les relacions de parentiu¹⁰.

Pel que fa a la residència, la insistència en les relacions familiars més enllà del grup domèstic relativitza la importància dels canvis apuntats en les formes de residència. En certa manera, l'actual família rural es caracteritzaria per un doble moviment resultat de combinar una major autonomia residencial i un desig de proximitat per poder continuar les ajudes i serveis entre els diferents membres dels parentius. Com assenyala Bonvalent (1991: 9.171), el desig de proximitat geogràfica explica el fet que la cohabitació entre generacions perdi importància estadística, mentre que en guanyen els lligams familiars. Les concrecions pràctiques residencials serien el resultat de la necessitat de combinar el desig d'independència amb els avantatges derivats de la residència conjunta. Preparats per funcionar quan sigui necessari, els lligams familiars funcionen com a una *família extensiva*, que es concreten en diferents estratègies residencials susceptibles de canviar en funció de les possibilitats econòmiques de cada grup, de les seves necessitats de força de treball, de l'organització de la cura de les persones amb necessitats d'assistència i dels aspectes conjunturals socioeconòmics i demogràfics. A mesura que les solidaritats familiars es tornen més decisives, el tema de la residència esdevé més complex perquè comprèn estructures familiars més diversificades verticalment, però caracteritzades per un reforç de la filiació resultant de la presència de generacions vivents (Godard, 1992: p.201).

Obligacions? Principis ideològics? Què és el que fa possible la família extensiva? Potser, com assenyala Pitrou (1992: p.91), «la necessària solidaritat material i psicològica entre les generacions retorna com un refrany en els propòsits de tots els grups socials i totes les classes d'edats: traducció en termes ètics de l'obligació alimentària legal, en la que el principi de compensació de les ajudes econòmiques donades a les persones grans en dificultats sembla ben interioritzat per elles.» Sigui com sigui, la consideració de les relacions intergeneracionals com a un element fonamental de les relacions de parentiu, fins i tot més enllà de la residència, ens aporta una visió diferent de l'evolució de la família troncal i la seva pretesa desaparició en el medi rural. En les societats actuals el caràcter obligatori de les relacions de parentiu sembla tan determinant com en les

---

10. El fet que en aquest article haguem insistit en les solidaritats familiars no pressuposa unes relacions sempre harmòniques i solidàries. Els conflictes i ajustaments entre generacions són un element fonamental per entendre les relacions de parentiu, al qual ens em referit en un altre treball (Roigé, 1991). Com ha assenyalat Goody (1988: 16), la família segueix sent «tant font dels recolzaments com dels desacords més íntims i universals.»

societats d'altres èpoques: «el parentiu uneix, crea drets i obligacions morals als quals no ens podem substreure.» (Fortes, 1969).

BIBLIOGRAFIA

BESTAR, J. *Casa i família*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1986.

BONVALENT, C. «Le logement». A: SINGLY, F. [dir.]: *La famille l'état des savoirs*. París: Éditions La Découverte, 1991, p. 165-172.

COMAS D'ARGEMÍ, D. «La família troncal en el marc de les transformacions socioeconòmiques del Pirineu d'Aragó». *Quaderns de l'ICA* [Barcelona], núm. 5 (1985), p. 44-68.

«Sobre el apoyo y el cuidado. División del trabajo, género y parentesco». A: ROIGÉ, X. [ed.]: *Perspectivas en el estudio del parentesco y la familia*. Tenerife: Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español, 1993, p. 65-82.

CONTRERAS, J. «Los grupos domésticos: estrategias de producción y reproducción. Estudio introductorio», A: PRAT; MARTÍNEZ; CONTRERAS; MORENO [ed.]: *Antropología de los Pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, p. 343-380.

CUTURELLO, P.; GODARD, F. *Familles mobilisées*. Paris: Plan Construction, 1982.

FINCH, J. *Family obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1989.

FINE-SOURIAC, A. «La famille souche pyrénéenne au XIX siècle: quelques réflexions de méthode». *Annales E.S.C.*, núm 32, (1977), p. 478-487.

FLAQUER, L.; SERRATOSA, J. «Los que viven solos en España: un análisis sociológico», [Comunicació presentada al III Congreso de Sociología. Sant Sebastià.] (1989).

Permanencia y cambio en la familia española. Madrid: C.I.S. (Serie Estudios y Encuestas; 18).

FORTES, M. *Kinship and the Social Order*. Chicago: Aldine, 1969.

GODARD, F. *La famille, affaire de générations*. París: PUF, 1992.

GOODY, J. «Prólogo». A: BURGUIÈRE, A. i altres. *Historia de la familia*. Vol. 2. Madrid: Alianza editorial, 1988, p. 9-16.

MEILLASSOUX, C. *Mujeres, graneros y capitales*. Mèxic: Siglo XXI, 1977.

MIRA, J.F. «Cambio social y organización familiar: un caso valenciano». *Ethnica*, núm. 3, (1972), p.101-120.

NAROTZKY, S. «La renta del afecto: ideología y reproducción social en el cuidado de los viejos». A: PRAT; MARTÍNEZ; CONTRERAS; MORENO [ed.]: *Antropología de los Pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, p. 464-473.

PAHL, J. «The allocation of money within the household». A: FREEMAN, M. [ed.]: *The State, the Law and the Family*. Londres: Tavistock, 1984.

PERROT, M. «Les échanges à l'intérieur de la famille. Approche historique». A: SINGLY, D. (dir): *La famille l'état des savoirs*. París: Éditions La Découverte, 1991, p. 97-105.

PITROU, A. *Les solidarités familiales*. Tolosa de Llenguadoc: Privat, 1992.

ROIGÉ, X. *Família, grup domèstic i estratègies residencials al Priorat*. Estudi General de Lleida, 1989.

«Parientes en el juzgado. Tensiones, conflictos y rupturas familiares en el Priorat (siglo XIX)». A: PRAT; MARTÍNEZ; CONTRERAS; MORENO (eds.): *Antropología de los Pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, p. 50-453.

«De la casa a la familia. Formes de residència i família troncal a la Val d'Aran». *I Congrés d'Història de la família al Pirineu*. [Andorra. Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques], (1992), p. 479-491.

ROSENMAYR, L.; KOCKETS, E. «Propositions for a sociological theory of aging and the family». *International Social Science Journal* (1963), p. 410-426.

SEGALEN, M. *Mari et femme dans la société paysanne*. París: Flammarion, 1980.

Sociologie de la famille. París: Armand Colin, 1984.

«Familias en Francia». A: BURGUIÈRE i altres: *Historia de la familia*. Madrid. Alianza Editorial. Vol. 2, p. 509-540.

SOLSONA, M.; TREVIÑO, R. *Estructuras familiares en España*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, 1990.

UNGERSON, C. (ed.): *Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. Londres: Harvester Wheatsheaf, 1990.

VERNIER, B. *La genèse social des sentiments. Aînés et cadets dans l'île grecque de Karpathos*. París: Éd. de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1991.

WAERNES, K. «Informal and formal care in old age. What is wrong with the new ideology in Scandinavia today». A: UNGERSON, C. [ed.]: *Gender and caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. Londres: Harvester Wheatsheaf, 1990.

WHITE RILEY, M. «On the Significance of Age in Sociology». *American Sociological Review*. Vol. 52 (febrer 1987), p. 1-14.